

Emma Hjorts Museum og Dokumentasjonssenter

Emma Hjorts Museum; Drengestuen på gamle Emma Hjorts Hjem. (Foto: Solvi Linde).

En klar kald vinterdag kommer jeg til museet på Emma Hjort. Jeg har gjort avtale med Solveig Tutvedt, museets grunnlegger og ildsjel. Jeg er tidlig ute, og har tid til å se meg litt rundt. Museet har fått sine lokaler i en liten rød stue, en drengestue. Den siste bygningen fra det som opprinnelig var Tokerud gård i Bærum.

Huset ligger midt i en liten lund av trær og det er lett å forestille seg at det må være svært idyllisk om sommeren. Nå, med de nakne trærne, blir det tydelig hvordan det lille, gamle huset skiller seg ut fra de omliggende bygningene som tydeligvis er bygget mye senere.

Solveig Tutvedt kommer, tar i mot meg med et stort smil, og inviterer meg inn i riket sitt. Vi kommer inn i en liten gang, der det er der knagger til å henge tøy på og en trapp som går opp til annen etasje. Huset er lite, knapt 60 m² i grunnflate, og er det gamle snekkerverkstedet på Emma Hjorts Hjem.

Fotoutstilling

Utstillingen består i hovedsak av fotografier. I tråd med museets mandat er hovedvekten i utstillingen knyttet til tiden mellom 1898 og 1945. Historien videre fram til avvikling av institusjonen er i liten grad fokusert og vises bare gjennom lite og til dels usystematisert fotomateriale. Fremdeles er det deler av den gamle fotosaml-

ingen som Solveig Tutvedt ikke er fornøyd med og hun sier at det nå er søkt om penger til å utvide utstillingen til blant annet å vise kontrastene mellom den nye og den gamle tid. Også bildene fra tiden etter 1946 ønsker hun å få bedre systematisert.

Bildene i rommet er festet på delte skillevegger og de forskjellige veggene beskriver ulike perioder eller faser i Emma Hjorts Hjemets liv og institusjonens historie.

Utstillingen er lagt opp med rasjonell utnyttning av plassen, alt på ett plan, brede gangveier og plass til å manøvrere slik at den kan sees fra rullestol. Her er relativt få utstillingselementer og i hele utstillingen er det lagt vekt på å bruke klare farger. Tanken er at til tross for kognitiv funksjonshemming skal en kunne ha glede av å se utstillingen.

«Fra da av ble jeg museumsdame»

Jeg spør Solveig Tutvedt hva som fikk henne til å begynne med dette arbeidet. Hun forteller at hun var styrer på Emma

Hjorts Hjem under avvikling av institusjonen og da det ble bestemt at huset skulle brukes til museum, rakk hun opp hånden og sa at det ville hun gjøre. «Fra da av ble jeg museumsdame.»

Fra 5. juni 1996 var hun ansatt av kommunen for å lage en historisk samling. – Jeg begynte å lete, men jeg er sosionom, hva vet sosionomer om historie? Ingenting!!! – Det var veldig tilfeldig hva jeg begynte med. Men jeg skjønnte fort at jeg måtte i Riksarkivet, fant masse stoff, blant annet avisutklipp, gikk så i avisene og hentet ut bilder derfra.

Jeg spør hvorfor det ble en fotoutstilling og hun svarer: Tanken var opprinnelig at her skulle det være noen gamle senger, gamle bord og stoler. Men det passet ikke inn her, her er jo ikke plass. Det er Akershus fylkesmuseum som har satt sammen utstillingen. De har valgt farger og bilder og det har vært et flott samarbeid. De visste noe om museumsutstillinger og jeg visste noe om Emma Hjorts Hjem.

Det ble tidlig bestemt at vi skulle åpne på Emma Hjorts Hjem 100 års dag 12.

november 1998 noe som innebar at jeg hadde to år på meg til å samle det som i dag er museet!!! – Men det var jo så morsomt!

Tidligere beboere og ansatte som informanter.

Solveig Tutvedt forteller at i sitt arbeid med å samle historien har hun blant annet tatt kontakt med tidligere beboere og ansatte og bedt om å få eller ta kopi av gamle bilder. Hun har reist rundt og intervjuet beboere og ansatte. – Av de gamle beboerne har Nils Lerstad vært en meget viktig person, han er jo den eldste beboeren her og elsker å fortelle, han har mange bilder og mange historier. For eksempel da jeg skulle intervju Dagny, som var en tidligere pleier, sa hun at hun ville de skulle gjøre det sammen med Nils, for sa hun, når Nils og jeg snakker sammen så kommer vi på så mange ting.

Hun har vært innom blant annet norsk læremiddelsenteret hvor de hadde «Tidskrift for Abnormskolevæsenet», og på Institutt for spesialpedagogikk hvor de har laget noe som de kaller «Program for handikaphistorie». Hun var i København på Senter for handikaphistorisk forskning, og på flere museer i Danmark. Hun har vært mye i Nasjonalbiblioteket og studert gamle stortingsdokumenter. I biografiarkivet har hun hentet alt som har stått i avisene om Emma Hjort, John Lippestad – Emmas Hjorts bror –, Jens Hole som var forstander fra 1915 til 1956 og Ole B Munch som overtok som statens overlege på Emma Hjorts Hjem i 1946.

Emma Hjorts Hjem har vært å regne som landets sentralinstitusjon og da Ole B. Munch kom hit i 1946 ble hele omsorgen styrt herfra. Han opprettet det han kalte: «Instituttet for utviklingshemmede» Og var den første til å bruke begrepet utviklingshemmede. Solveig Tutvedt sier: – I alle fall tror jeg det, da han kom het det «de åndssvake» og da han hadde vært her i noen år så het det «de utviklingshemmede».

Hun avertert også etter historier og bilder i Asker og Bærum Budstikke. – Men det ført til lite, bortsett fra et lodd og listen over gevinster fra «Det Norske Industrilotteriet». Dette hadde en mann funnet når han ryddet opp etter sin bestemor. Fremdeles kommer det inn gamle bilder, men de blir lagt i arkivet i annen etasje. Der er det foreløpig ganske kaotisk, men begynnelsen på noe som skal bli en boksamling, en arkivsamling, et dokumentarkiv, og noe som er i ferd med å bli en database. Alt det som skal utgjøre dokumentasjonsdelen av museet.

Historieløshet

Spørsmålet om hvorfor det var viktig å opprette et museum på tidligere Emma Hjorts Hjem har hun fått mange ganger og

jeg gjengir her en kortversjon av det svaret hun gav i en artikkel i 1998:

– I begynnelsen ble jeg forbauset, senere ble jeg irritert. Etter hvert skjønnte jeg at svaret på spørsmålet ikke er like innlysende for alle. Historien om institusjonsomsorgen for mennesker med psykisk utviklingshemming er 100 år gammel og den er verken ærefull eller vakker. Det har i perioder vært mye kritikk og en del skandaler. Allerede i 1946 sammenlignet en stortingsmann forholdene ved Emma Hjorts Hjem med en konsentrasjonsleir. Trangboddhet, neddoping, overgrep og oppbevaring er ord som går igjen. Hver reformbølge har vært erstattet av en kastebølge, der en har villet kvitte seg med alt det gamle. Det må ha vært skammen de ønsket å kvitte seg med sier Solveig Tutvedt. Brev, protokoller, gamle dokumenter og gjenstander som kunne si noe om hva som foregikk på godt og vondt er borte. For å få tak i en velbrukt tvangstrøye måtte hun helt til Danmark, her i landet var de så godt som borte. – Vi var i ferd med å kaste bort en del av den norske sosialpolitiske historie, uten å ta vare på verken det gode eller det onde fra disse 100 årene. For mange som har flyttet fra institusjonen, de fleste til et bedre liv, betydde også flyttingen at de ble historieløse. Nå kan i alle fall noen komme tilbake og finne bilder de vil kjenne igjen.

Vi tar fatt på selve utstillingen og det første av fotografiene er et stort bilde av Emma Hjort. Det er et ungdomsbilde, men bildet ble valgt fordi hun har så vakker kjole på!

Solveig forteller at Emma Hjort selv laget tre femårsmeldinger. Den siste meldingen består nesten utelukkende av bilder.

Solvi Linde er vernepleier og høgskolelærer. Hun arbeider ved vernepleierutdanningen ved Høgskolen i Bergen. På vegne av Rapport har hun besøkt Emma Hjort Muséum, i samband med at bladet i jubileumsåret tar sikte på å gjengi noe av den historiske bakgrunnen for den omsorgen for mennesker med psykisk utviklingshemming vi har i dag.

(Privat foto).

«Museumsdame» Solveig Tutvedt som mange kjenner, blant annet fra hennes magneårige virke som sosialkurator på institusjonen. (Foto: Solvi Linde).

Det er disse bildene som danner grunnlaget for å kunne vise de første 17 årene av institusjonens historie, fra den spede begynnelsen i 1898 til staten overtok i 1915.

Kjært barn har mange navn...

Fra bildet av Emma Hjort blir jeg ledet mot venstre og her henger en lang løper fra taket med tekst på. Den forteller om de ulike betegnelse på psykisk utviklingshemmede gjennom tidene. Her er kjente ord som sinker, tosser og tullinger. Vetteløs, vanvitning og bytting. Men også ord jeg ikke har hørt før, – for eksempel «fjanter». Det er egentlig en betegnelse på psykisk syke mennesker, men i gamle dagers folketelling blir det brukt «fjanter fra fødselen» om psykisk utviklingshemmede. Elev var et ord som ble brukt av personalet på Emma Hjorts Hjem. Alumn, er en betegnelse for det samme, og ble brukt når det skulle være litt høytidelig. «Emma» var et vanlig uttrykk blant folk i området rundt institusjonen, brukt som betegnelse for en som var gal. Solveig forteller at hennes egen sønn på et tidspunkt sa «Er du helt Emma du'a, mamma». En brukte ikke Emma som jentenavn i dette området. Det var å regne som et skjellsord. Dette har endret seg, og med utbyggingen de senere årene, er det kommet et guttefotballag som heter «Emma-boys».

Pleiehjemmet paa Tokerud i Bærum er beliggende høit, frit og sundt med et enestaaende vakkert rundskue over sjø og land og med gode kommunikasjoner til landets forskjellige egne. Det eier vel 200 maal dyrket mark, flere store haver og frembyr saaledes ogsaa et stort arbeidsfeldt for de alumner der kan beskjaeftiges noget.

Familien Lippestad

Vi kommer til en avdeling med familiebilder. Emma Hjort, født Lippestad var en av syv søsken som vokste opp på gården Lippestad i Hobøl kommune. Familien hadde ikke spesielt god økonomi, men de fleste av søsknene tok likevel utdanning, dette til tross for at faren som var bonde mente at en ikke skulle «strebe over sin stand».

Emmas bror Johan Anton Lippestad gikk på Seminarieret i Asker og ble lærer. Mens han studerte jobbet han med en psykisk utviklingshemmet, eller åndssvag gutt fra familien Fleischer. Dette har nok gjort et stort inntrykk på ham, og allerede i 1874 etablerte han «Eftermiddagsundervisning for åndelig abnorme Børn» på Vestheim i Oslo, sammen med sin venn Hans Hansen.

I 1876 skilte de lag og etablerte hver sin skole. Hans Hansen tok guttene med seg og kjøpte Lindern gård, og Johan Anton flyttet med jentene til den nykjøpte Torshaug gård, som nå er Torshov kompetansesenter.

Etter hvert ble store deler av familien involvert i driften av skolen, både søsken, svogre og svigerinner, – til og med foreldrene solgte gården Lippestad og flyttet til Torshov.

Pioneren Emma Hjort

Vi vet lite om Emma Lippestad som ung. I kirkeboken står det om henne «Meget god kundskab og rosverdig flid». Hun var den eneste av sitt kull som fikk denne karakteren. Hun ville også bli lærer, men som kvinne kunne hun ikke delta på Seminarieret.

Hun kunne gå opp til eksamen, men måtte i tilfelle skaffe seg kunnskapene selv. Det er dokumentert at Emma avla lærerinnep prøven av høyere grad i 1879. Hvordan hun skaffet seg kunnskapene er det ingen som vet. Hun fikk senere stipend og dro ett år til Amerika og studerte omsorg for åndssvake i Philadelphia og Boston. Hvordan hun hadde lært seg engelsk er heller ikke godt å si. Hun reiste også på flere studieturer til Europa, blant annet var hun i Tyskland og hadde med seg hjem en tvangstrøye som var «særdeles mye heldigere» enn hva som tidligere var blitt brukt.

Emma giftet seg i 1890 med Ingvar Magnus Olsen Hjort, en berømt arkitekt. Han var en ganske velstående mann, noe som gjorde Emma Hjort økonomisk uavhengig. Han ble i 1908 utnevnt til Ridder av 1. klasse av St. Olavs Orden, og fikk stor omtale i avisene. Emma fikk kongens for-tjenestemedalje, og fikk tre linjer i avisen. Han var mann og hun var kvinne. Hun arbeidet med åndssvake barn, mens han tegnet hus.

På «Thorshaug Institutt» ble Emma Hjort førstelærer omtrent på samme tid som det kom en ny skolelov. Mye av det som senere skjedde må sees i lys av denne forandringen. Behandlingsoptimismen som hadde eksistert i hele Europa fram til da, var på retur. Abnormskoleloven som ble vedtatt i 1881, forutsatte at skoleplikten bare skulle gjelde dem som kunne lærer å lese og skrive så mye at de kunne stå til konfirmasjonen. Følgen var at mange av elevene som kom til Thorshaug skole, måtte sendes hjem igjen.

Innsamling og markedsføring

Emma Hjort ble svært opptatt av de elevene som ikke var å regne som «dannelsesdyktige», og som av den grunn verken fikk støtte eller annen hjelp. I 1898 startet hun sin første innsamling, en tombola på Stortorvet i Oslo. Hun samlet inn noe slikt som 35 000 kroner. Det tilsvarer ca 1,6 millioner i dagens pengeverdi. Hun sendte små lapper til tusenvis av mennesker hvor det står: «Undertegnede erklærer seg villig til at yte et bidrag av kr. 5 årlig i tre år til byggefond for Fru Hjorts pleiehjem for åndssvake» I Riksarkivet ligger det mange sånne lapper. Hun sendte det samme til kommuner og fylker, men da pålydende 20 kroner årlig. Det spesielle er at hun skriver forskjellige brev til kvinner og menn, og sikter litt forskjellig hvis mottagerne er generaler og oberster, enn hvis det er leger og prester. Hun bruker en skikkelig gjennomtenkt, nesten moderne form for markedsføring.

I 1905 bygget hun en tribune utenfor Norges Bank da Kongen skulle komme, og tok penger av de som skulle sitte der og se. Hun opprettet Dronning Mauds legat og dronningen gav 800 kroner til saken. Hun arrangerte konserter i Logen og fikk blant annet Grieg til å komme og spille.

I 1909 organiserte hun landets største lotteri. 1. premie var en villa med ni rom og kjøkken. Ellers var det en bil, en båt, hest og slede og mange andre flotte premier. Gevinst nr. 2001 var som trøstepremie en laftet tømmerhytte!! Alt dette hadde hun tigget til seg, helt uten hemninger, til det som var hennes hjertesak. Solveig Tutvedt

I tidligere tider var det tydeligvis vanlig å lage postkort med bilde av institusjoner. Her er Holes kort fra 30-årene. I bakgrunnen ser vi det nybygde Martina Hansen og tårnet på Bærum sykehus. Til høyre Borgen og Sykehjemmet.

sier – Jeg ble jo så betatt av henne, og når jeg holdt på med dette, ventet jeg at hun skulle komme å banke på døren min, men det gjorde hun dessverre ikke.

Bortsett fra sine oversikter over viktige innsamlingsaksjoner har Emma Hjort ikke skrevet stort. Der finnes få skriftlige spor etter henne. Hun skrev ikke en eneste artikkel og så vidt vi vet holdt hun ikke et eneste foredrag. Hun deltok på ulike møter osv, men det er ingen referater som viser at hun gav uttrykk for sin mening i noen forsamling. Dette skyldes ikke kvinners stilling på den tiden. Andre kvinner holdt foredrag eller skrev artikler blant annet i «Tidskriftet for Abnormskolevesenet» og Solveig Tutvedt har funnet omtale av Emma Hjort her, men da skrevet av andre. Hun sier – Hun var nok en praktiker, en formidabel dame.

Menneskesyn

Emma Hjort selv arbeidet ikke ved hjemmet. Hun administrerte, samlet inn penger og førte regnskap, uten vederlag. Og en eller to dager i uken var hun innom hjemmet. Til tross for at hun har etterlatt seg lite skriftlig, vil en kunne få et inntrykk av hennes menneskesyn blant annet i instruksene for det daglige arbeidet. Et utdrag av pleieinstruksen er som følger: «Det er personalets plikt nøie å paase at hvert barn faar fuldt ut tilstrekkelig mat servert på en appetitelig maate». «...det er strengt forbudt å la barnene sitte for længe på potte...» Likeledes er det «...forbudt å tildele barnene nogensomhelst straf.» Og fra

paragraf 16: «Det er personalets pligt å iagttå og studere hvert barns eiendommeligheter og derefter avpasse lek og beskjeftigelse. I det hele maa personalets første og siste tanke være at stelle godt med og hygge for barnene, således at deres tilværelse kan bli saa lys som mulig.»

– Det kan du ta med deg på jobben, sier Solveig Tutvedt.

Tokerud gård

Emma Hjort kjøpte sitt første hus i Asker 12. november 1898, kalt Sjøvolden. Dette ble fort for lite, og etter et halvt år flyttet hun til Solvang hvor hun leide hus i fire år. Først i 1903 kjøpte hun Tokerud gård og Østre Tokerud på tvangsauksjon for 63 000 kroner. Tokerud gård med sine mange små og store hus, 170 mål dyrket mark, stor hage og 500 mål utmark var et godt utgangspunkt. Her startet hun «Fru Hjorts Pleie- og Arbeidshjem». Her realiserte hun ideen om at omsorg kombinert med arbeidstrening og opplæring ville gi også de som ikke var å regne som opplæringsdyktige muligheter for utvikling. I 1904 var det 67 pasienter fra hele landet ved hjemmet. I 1910 skrev tilsynslegen at stellet ved hjemmet var utmerket: «Det er merkelig at se hvor mange av de indkomne elendige stakler kommer sig og tiltar i huld og kræfter efter et kort ophold.»

På utstillingen vises flere bilder av gården på ulike tidspunkt. Blant annet ble det i årene 1904 til 1910 bygget ytterligere to nye hus, et internat for piker og en økonomibygning med plass til kontorer,

kjøkken, personalrom og spiserom for kvinner og menn.

«Emma Hjort Pleie- og Arbeidshjem» ble drevet som en gård. Her var dyr, stor hage og mange mål med dyrket mark. I 1904 var følgende ansatt ved hjemmet

- husbestyrerinne
- fire pleiersker
- mellompike
- kokke
- kombinert budeie og vaskepik
- gårdsbestyrer
- gårdsgutt

I tillegg kom noe leid hjelp til gården, samt det daglige vask og syarbeid. Personalet hadde verken spesialutdannelse eller spesielle forutsetninger for å arbeide med psykisk utviklingshemmede. De måtte bo og spise på hjemmet. Arbeidsdagen var fra syv om morgenen til syv om kvelden seks dager i uken. Om natten var en nattevakt alene med ansvaret for de vel 40 beboerne på sin avdeling.

Inntektene fra Emma Hjorts innsamlingsaksjoner ble i hovedsak brukt til å bygge ut og skaffe det nødvendige utstyr. Noe av utstyret ble også gitt som gaver «Et gammelt piano ville være en kjærkommen gave» skrev Emma Hjort i 1904, og i 1910 hadde pleiehjemmet både piano, harmonium og grammofon.

Fra privat til offentlig omsorg

På utstillingen er det mange bilder av beboerne og de ulike rommene på institusjonen.

Det er etter min mening bemerkelsesverdig hvor bra klær og utstyr er i hjemmets første år. Det ser vi blant annet på bildet av en stolt Emma Hjort som viser fram sovesalen fra 1907 (?). Den var sikkert fin den gangen, med god avstand mellom skikkelige senger med rammer av tre og taburetter med dreide ben. – Hun hadde ikke spart, sier Solveig Tutvedt. Et annet bilde fra 1946 viser to guttutt på jernbrisker. En tidligere beboer har fortalt at sengene stod så tett av de måtte klatre over sengegavlen for å legge seg.

I «avisen» som ble laget i forbindelse med åpningen av Emma Hjorts museum er det en egen artikkel om «alummenes» daglige liv. Her går det fram at det var måltidene og det daglige arbeidet som strukturerte dagen. Det ble lagt vekt på at alle skulle få nok, næringsrik mat. Arbeidselevne spiste fem ganger om dagen, de andre fire. De som var syke og svake fikk ekstraforpleining. Alle som hadde mulighet til å utføre noe ble satt til arbeidstrening, Emma Hjort skriver: «...de forsøges oplært i de smaaarbeider der best

nødvendig på et hjem som dette. Det kommer ofte udisiplinerte, ville og tøyleløse individer her»

På denne tiden var lørdag fast badedag, men de som var urenlige måtte gjerne bade både to og tre ganger daglig. Sammenlignet med et bilde som ble tatt like etter krigen var dette et fantastisk godt stell. I 1946 delte 80 mann ett badekar!!

Til tross for god mat, renslighet og forsøk på å tilrettelegge slik at de enkelte «...fikk avpasset lek og beskjeftigelse...» var dødeligheten høy. Dødeligheten var likevel lavere enn ved andre åndssvakehjem og asylter. Mange som kom til hjemmet var i en svært dårlig forfatning og besøkende ble holdt borte fra barnas soveværelser for å unngå smitte. Det er likevel klart at en så liten bemanning ikke kunne ta godt vare på i underkant av 70 brukere med ulike hjelpebehov. Solveig Tutvedt sier at – Det nok var en faktor på 1 personalet til 8 beboere. Til sammenligning var det 3 pleiere pr. beboer da Emma Hjorts hjem ble nedlagt på 1990 tallet.

Dagligværelset paa Krøblingeavdelingen er beliggende over kjedelrummet (for oppvarm.) og saaledes er gulvet tempereret for den som kan krabbe lidt omkring. Tiltrods for at de alle er tungt belastede sjæle er de som regel glade og fornøiet.

På bildet fra «Dagligværelse krøblingavdelingen» kan vi se at alle barna er pene i tøyet og, viktigst av alt, de har sine egne rullestoler. Solveig Tutvedt sier – En rullestol på begynnelsen av nittendretallet var ikke noe allemannseie, det var luksus. Da staten overtok kom det ikke nye rullestoler til hjemmet før i slutten av 1940. Emma Hjort Pleie- og Arbeidshjem holdt etter datidens forhold en veldig, veldig høy standard. – Krøblingeavdelingen er med vilje plassert over fyrrommet slik at gulvet skulle være godt oppvarmet for dem som kunne krype litt rundt.

Bortsett fra nye bygninger og utstyr ble pengene fra de ulike innsamlingen brukt til å opprette ulike legater. Selve driften måtte foreldrene betale for og de åndsvake måtte ha med seg både sommer- og vintertøy. Hjemmet hadde ansatt egne sybiker som holdt tøyet i orden. I 1904 kostet oppholdet 30 kroner året og det var ingen friplasser. Dersom den åndsvake ikke hadde bemidlede pårørende kunne fattigvesenet i hjemkommunene søke legatene om støtte til oppholdet.

passer for den enkelte i fjøset, vedskuret, rulleboden i haven og paa marken...». I tilknytning til et bilde av mange arbeidselever ute på markene som heter «Potetsetting» skriver hun: «...alle som kan deltar i noget arbeid, ute eller inne, del fleste gjør mer skade enn det som godt er, men alle ser ut til å ha stor glæde av sin innsats».

På et bilde av et 17. maitog ser vi at krøblingene får sitte i vognen. Men da staten overtok i 1915 var det slutt på dette. Erling Amundsen, en tidligere beboer, som er fysisk funksjonshemmet, forteller at første gang han deltok i 17. maitog var i 1947.

Selvfølkelig var også her personer som vi i dag vil si ikke fikk den stimulering de trengte. De ble sittende sløve og uvirksomme. Andre var svært urolige, knuste, ødela tøyet sitt og kunne være til fare for seg selv og andre. Emma Hjort hadde satt forbud mot bruk av ris og der fantes ikke noe fengselcelle eller lignende på hjemmet. Men former for straffemetoder ble nok brukt likevel.

«Det kan findes situasjoner da dette er

Kritiske røster

De innsamlede midlene stod ene og alene til Emma Hjorts disposisjon, og hun tok initiativ til en bestyrelseskomite bestående av hennes bror Johan Anton Lippetad, hennes ektemann Ingvar Hjort og abnormdirektør F. O. Guldberg. Hennes svigerinne var bestyrerinne ved hjemmet og broren Johan Anton Lippetad leder for tilsynet av pleiehjemmet. I det hele framsto pleiehjemmet som en gedigen familiebedrift (Fjermeros 1998). I juni 1910 kom den første av mange artikler i avisen «Social – Demokraten» (senere Arbeiderbladet) om de uverdige forholdene ved Emma Hjorts Hjem. Her var det påstander om mishandling, mangel på mat og nattlig tilsyn, og i det hele tatt uverdige forhold. Solveig Tutvedt sier – Det er nesten som å lese Asker og Bærums Budstikke her i 1980 årene.

På Emma Hjorts egen begjæring ble det satt i gang rettslige undersøkelser og offentligheten fikk innsyn i et system som nok kunne fortone seg som «en stat i staten». Særlige anklager ble rettet mot Emma Hjorts svigerinne som ble framstilt som «hardhjertet» og «grusom», men også mot den private veldedighet som sådan. Avisen skriver: «Vi har den samme principielle innvending mot fru Hjorts filantropiske virksomhet som mot andre lignende: den virker som en sovepute for de offentlige forpliktelser og det offentlige ansvar.»

Kritikken førte til at det i årene mellom 1910 og 1915 var mange debatter i Stortinget om Emma Hjorts Pleie- og Arbeidshjem. Det ble i 1911, etter en tragisk ulykke der en beboer hadde helt kokende vann over en annen, reist forslag

om opprettelse av et statlig pleiehjem for åndssvake i Klæbu, og senere forslag om statlig overtagelse av Emma Hjorts Pleie- og Arbeidshjem.

Emma Hjort uttalte: «Ti jeg er enig i at staten har en Pligt – en Pligt som den – etter min Menig – hittil grovelig har forsømt, likevel kan man ikke klandre det private initiativ». Dette til tross for at hun allerede i 1906 hadde uttalt at hun ville overdra hjemmet til staten når det ble stort og vel-drevet nok.

Emma Hjorts «testamente»

Det skulle fremdeles gå år med avisanklager, debatter og ulike forslag før en systemendring fant sted. I 1913 ble Emma Hjort anklaget for blant annet å berike seg ved spekulasjon, og et spørsmål om ikke det var betimelig med offentlig kontroll kom opp i Stortinget. Men Emma Hjort kom kontrollen i forkjøpet ved at hun i brev av 3. april 1914 overgir staten hele eien-dommen i gave. «...med paastaaende 17 bygninger ... inventar og besetning, samt kontantbeholdning, hvorhos der til hjemmet er knyttet innsamlende fond og legater, alt til et samlet beløp av kr. 317 577,25.»

Brevet som er på åtte – ni sider, kanskje det lengste hun noen gang skrev, har en sår undertone. Hun skriver blant annet: «Gjerningen har fra min side været baaret av kjærlighet og ønske om at hjelpe; paa samme tid, som den har git meg anledning til at tilfredstille min medfødte store virke-trang. Hadde ikke dette været tilfælde, vilde jeg gaat træt ved de mange gjenvord-igheter jeg ha møtt og den mangel på for-staaelse, som mitt arbeide ofte har været gjenstand for. Kunde imidlertid dette mit arbeide være en medvirkende aarsak til, at Staten optar pleie- og arbeidshjemsaken, vilde jeg føle meg rikelig belønnet.»

På bakgrunn av all kritikk hun møtte, kunne det på Emma Hjorts gravsten stått: «Utakk er verdens lønn». (Fjermeros 1998 s. 20).

Emma Hjort knyttet fire betingelser til gaven, Betingelsene er identiske med det som ofte har vært omtalt som Emma Hjorts testamente:

1. At ovennevnte eiendom eller det beløp den kan omsettes til, alltid anvendes til pleie- og arbeidshjem for aandsvake.
2. At institusjonens navn: «Fru Hjorts Pleiehjem» ikke forandres uten mit samtykke.
3. At pleiehjemmet alltid kommer til at staa under samme administrasjon og kontroll som aandsvakeskolene.
4. At jeg blir indvalgt i en eventuel tilsyns-komite for hjemmet eller paa anden måte gives anledning til at følge med i

hjemmets arbeide.

Først sa Stortinget nei takk, men ombe-stemte seg etter et veldig press fra Socialistgruppen som hadde vært fore-gangsmenn i kritikken av pleiehjemmet. 1. juli 1915 overtok staten Emma Hjorts Pleie- og Arbeidshjem. Halvard Fjermeros skriver i sin bok «Om hundre år er allting glemt?»

«Det er ett av mange paradokser i denne omsorgens historie at det som kunne se ut som starten på en ny æra av utvikling og velstand for «samfundets ulykkeligste»

På samme areal var beboertallet praktisk talt fordoblet.

Jens Hole ble tilsatt som forstander og virket fram til 1945. Det er i denne tiden det virkelige forfallet skjer. Når de gamle bebo-erne omtaler Jens Hole sier de: «Han va` slem han». De som har jobbet her sier: «Han var gjerrig han» Og Solveig Tutvedt sier: – Jeg har lest mye av det han har skrevet og han skrev blant annet enormt mange brev til departementet. Og jeg tror kanskje ikke han egentlig var gjerrig, han var sparsommelig, han ville bygge ut. For å

Mellom avdelingene findes en liten bakke der benyttes til kjælkeaking. Dette skaffer mange av børnene stor fornøielse og det virker ogsaa opdragende. Det skal jo et stort tankearbeide til for at plasere sig selv for- og ikke baklængs paa kjælken.

skulle bli begynnelsen på en nedgangstid. Etter all den offentlige oppmerksomhet som hadde fulgt Tokerudhjemmet i oppstarts-fasen, og etter alle de vakre løftene og fagre håp om hvor nødvendig det var med statlig drift, framfor alt fra sosialistene i avisene og på Stortinget, er det et solid tankekorst at det skulle gå 20 år før myndigheten for alvor satte seg fore å løse åndssvakeomsorgens problemer» (1998 s.20).

Offentlig omsorg

På sammen måte som før fortsatte for-eldrene å dekke utgiftene til sine barns opp-hold, og overtagelsen innebar det første året ikke noen særlig forandring, bortsett fra at de ansatt nå var statsansatte. Men etter hvert skulle mye av Emma Hjorts ideer om kjær-lig pleie og arbeidsterning bli forlatt. Allerede i 1916 ble navnet forandret til «Emma Hjorts Pleiehjem», arbeidslinjen ble forlatt, og pasientallet økte fra 85 i 1915 til 160 i 1925 uten at det ble tilsvar-ende økning i personalstaben. Det kom heller ikke til en kvadratmeter til i gulvflate.

bygge ut måtte han få inn mer penger, for å få inn mer penger måtte han ta inn flere be-boere. Han flyttet sengene inntil hverandre, han stappet folk inn i kjeller og loft og fikk inn mange penger. Og så sparte han, kanskje ca 20 tusen om året, som så ble trukket inn i statskassen 27 ganger. Tre ganger fikk han lov å bygge og han lærte aldri. Da er det klart at han ble sett på som gjerrig.

Jens Hole forandret også navnet, stikk i strid med testamentet, til «Statens Pleie-hjem Tokerud» og det bruker han konsekvent i 30 år i alle formelle henvendelser til departementet. Men det interessante er at svarene fra departementet alltid er adressert til «Fru Emma Hjorts Pleiehjem.»

Solveig Tutvedt sier – Det er masse å si om tiden etterpå, og det ble en trist, sørgelig æra i norsk helsevesen for denne gruppen. Virkelig en sørgelig historie. Mange av de som bodde her ble syke, en med tub-erkulose, lå ved siden av en med diare, meslinger eller tyfus. Det fantes alle sorter sykdommer her. Og de døde i fleng. Det kunne komme inn en toåring ene uken som

døde av diare uken etter, det må ha vært en utrolig ussel omsorg.

Stor dødelighet

Fra en dødelighet i årene 1908–1913 på ca to i året, steg tallet til tolv i 1914, i 1916 døde 21, og i 1917 døde 26 pasienter. De utgjorde over en femdel av alle som bodde der.

Mellom 1915 og 1945 var det 1244 utviklingshemmede innom institusjonen, av disse døde 567. Gjennomsnittsalderen for

Hjorts Pleiehjem med overskudd uten at det fører til noen endring i forholdene. Overskuddet blir betalt inn til statskassen.

Emma Hjorts ønske om å sitte i en tilsynskomiteé ble først avslått, men senere ble hun medlem av kontrollkommisjonen som ble oppnevnt i 1915 og møtte her jevnlig fram til hun døde i 1921. Kontrollkomiteéen hadde et vidt mandat, de skulle godkjenne inntak av nye alumner, dele ut legater, ha tilsyn med eiendommen og landbruket, godkjenne ansettelser og uttale seg om budsjettet. Solveig Tutvedt sier at det er be-

søkt å gjøre sitt beste ut fra en overbevisning om at skikkelig utstyr, kjærlig pleie og arbeidstrening var viktig. Hun hadde gjennom sin filantropiske virksomhet jobbet mye for å muliggjøre et slikt ideal. Likevel ser hun at de som har kritisert henne driver hjemmet på en måte som fører til mer av det samme som hun selv ble kritisert for!!

Regionalt Aktivitetssenter, en videreføring i Emma Hjorts ånd.

Den første betingelsen i Emma Hjorts testamentet har vist seg å være svært viktig. Bestemmelsen ble juridisk prøvet i forbindelse med ansvarsreformen og resultatet ble at mye av institusjonsområdet nå brukes til boliger, aktiviteter og arbeidsplasser for utviklingshemmede. Solveig Tutvedt sier: – Nå er det jo bygget ut masse her og pengene som kom inn på tomtsalget måtte gå til utbygging av nye tilbud for denne gruppen. Dette har resultert i et mange ulike tilbud for psykisk utviklingshemmede drevet av Regionalt Aktivitetssenter REGA, blant annet Emma Sansehus, et opplevelsessenter spesielt beregnet for multihandikappede, Emma Arbeidssenter og Emma Aktivitetssenter, Emma Kafé og Emma Friskhus med svømmehall og gymnastikksal.

Alle som paa nogen mulig maate kan, blir beskjeftiget og forsøkt oplært i smaaarbeider i haven og paa marken. Ofte ødelægger de mer end godt er, men arbeidet skaffer dem glæde.

personer som døde var 22 år. Nå er det viktig å ha med seg at det også var store epidemier som rammet resten av den norske befolkning. Blant annet hadde vi minst tre utbrudd av spanskesyken, dessuten var tuberkulose utbredt, men likevel må nok dårlig kosthold, trangboddhet, urenslighet og dårlig allmenntilstand ta en stor del av skylden for de høye dødstallene ved institusjonen. Av kontrollkomiteéens protokoll går det fram at ved årsskiftet 1917 /18 «...paa-bydes ekstra rengjøring p. g. a. tyfus.» I 1918 melder komiteéen at «En død har ligget som lig i 8 dage...» i et tilstøtende rom til Pikehjemmet og det bemerkes derfor «...at der paa Pleiehjemmet til saadant Brug bør benyttes et Rum helt udenfor Beboelseshus.» Fem år etter lyder det «Luften paa enkelte Rum, særlig i Pikeavdelingen bag Ligstuen er daarlig.» Denne gang nøyer kontrollkomiteéen seg med å foreslå installasjon av en vifte. Den enes død er den andres ...mulighet for en plass. I samme måned i 1919 som seks døde, tas åtte nye inn. (Fjermeros 1998 s. 27)

Det paradoksale er at fra 1923 går Emma

merkelsesverdig få klager eller anmerkninger som gjelder beboernes livsvilkår. Komiteen er opptatt av nybygg og omgjøring, men når det gjelder forholdene i avdelingen er det som oftest notert «intet å bemerke». Det er også bemerkelsesverdig hvordan antallet klager går ned etter Emma Hjorts død. Fra 1916 til 1920 var det i snitt ni klager hvert år, mens det de neste fem årene var fire klager i alt. Klagene de første årene var preget av Emma Hjorts tenkemåte, det dreide seg om at beboerne ikke fikk nok mat, ikke fordi det ikke var nok på bordet, men fordi de ikke fikk nok tid eller hjelp til å spise. Hun var også engstelig for at barna skulle brenne seg på varmeovnene. Emma Hjort var dessuten svært opptatt av å begrense antallet beboere, uten at hun får de andre i komiteéen med på dette.

Det er flere tanker som slår meg. Det ikke er slik at alt var mye verre før i tiden, det har faktisk vært tider da noen har lagt hele sin sjel i arbeidet for «å gjøre tilværelsen saa lys som mulig .. til beste for de aandsvake, samfundets aller uylkeligste.» Dernest tenker jeg at Emma Hjort må ha følt seg svært motarbeidet. Hun hadde for-

Levd liv på Emma Hjort

I løpet av den tiden Solveig Tutvedt viste meg rundt i museet fortalte hun et utall historier. Historier som tidligere personale eller beboere har fortalt. Der er så mange historier, som alle burde fått sin plass. Historiene om Lebensborn-barna, et av de skremmende utslag av raseideologien til den tyske okkupasjonsmakten, som kom til hjemmet i 1946. Eller om Ole som ledelsen sørget for at aldri fikk treffe sin mor, på grunn av at han var «tyskerunge». Om Arnt Kristiansen som så gjerne ville bli bilmekaniker, men som ble nektet skolegang.

– Det har undret meg hvordan folk har kunnet klare å jobbe her, sier Solveig. Hun intervjuet blant annet Reidar Jensen som er en tidligere ansatt. Han kom i 1933 som gårdsarbeider, men ble snart forfremmet til pleier. Om han sier alle «Han va` snill han.» Reidar forteller at han hadde tyve beboere i kjelleren på Borgen som han hadde ansvar for, fra syv om morgenen til syv om kvelden, med en times pause midt på dagen. Alle skulle stelles om morgenen. Mange hadde tuberkulose, og han ble tilbudt jobben fordi han ikke var gift! På Borgen bodde blant annet de sinte menn som satt i tvangstrøye og Solveig Tutvedt spurte «Hvordan orket du dette da?» Han svarte med å fortelle en historie om en veldig sint mann som også hadde munncurv. – Det er eneste gangen jeg hører om munncurv i denne omsorgen, sier Solveig. Han var så

veldig til å bite. Noen ganger når Reidar hadde god tid, det var ikke så ofte, tok han av mannen munnkurven og tvangstrøya og satte seg med han i fanget, gynget han og sang for ham. Da verken bet, sparket eller slo mannen. Solveig spurte hva de gjorde på. Han svarer «Vi satt i et rom i kjelleren. Det var aktiviteten for de mennene. Det var jo andre som jobbet, jobbet masse, men ikke disse. De bare var der».

Nils Lerstad, bodde her nesten hele sitt liv, kom her i 1928. Han var funksjonshemmet, lam i bena, men kvikk i hodet. Solveig Tutvedt hadde spurt ham når han første gang begynte å arbeide. Han svarte «Det var da jeg kom på Hauger verksted det.» Det var i 70 årene. – Det kan vel ikke være riktig, sier fru Tutvedt – for Nils kledde på og stelte seks medbeboere fra han var ti år gammel, men det regnet han ikke som arbeid. Han tok laken av alle sengene om morgenen, men regnet ikke det som arbeid. Noe annet har ikke vært mulig, med den bemanningen var det nødvendig å bruke de av beboerne som kunne gjøre noe.

Bjørn Lindgren som er en av de Nils stelte, er venner. De bor fortsatt sammen i en liten enebolig på området. Jeg får, etter omvisningen, se et filmklipp av et intervju med blant annet Nils og Bjørn. Bjørn kan ikke snakke, han gjør seg forstått med egne tegn, et språk han og Nils har utviklet gjennom et helt liv sammen.

Mange av bildene som brukes som illustrasjon på mellomkrigstiden er tatt i 1947 av Billedbladet «Aktuell». Men som Solveig Tutvedt sier: – Jeg tror ikke situasjonen var noe bedre da. Under krigen ble det spesielt ille. Dagny Kittelsen som begynte i 1939 som pleier, og som fortsatt kommer i bursdag til de som bor her, forteller i et intervju: «Under krigen bodde det ca 360 brukere her, ca halvparten var bleiebrukere og vi eide ikke bleier på hele stedet. Vi klippet opp gamle ulltepper og andre filler. Sengetøyet var utrolig fattig, de lå på noen svarte filter, madrassene var halm-madrasser som ikke ble skiftet ut før de falt fra hverandre. Det luktet urin og avføring nesten overalt. «Solveig Tutvedt spurte Dagny. »Men hvordan orket du dette da, Dagny?» Hun svarte «Du vet, vi hadde dansekvelder på Borgen noen ganger også».

Krigskorrespondansen er full av søknader til Rasjonaliseringsdirektoratet og Svenskehjelpen om utstyr. Det var ikke det at de ikke prøvde å få hjelp, men de fikk ikke. Dagny forteller at når de skulle ha bleievask på vaskeriet så sto pleierne i kø utenfor. De snappet til seg den våte vasken, og de som stod bakerst fikk ingenting.

Solveig Tutvedt sier: – Det må ha vært en forferdelig tid. Og noen ganger kommer det delegasjoner fra fattige land. De ringer og spør om de kan få komme til museet, og da

sier jeg ja, men ta dem med hit sist. Så drar de rundt og ser på alle disse lekre leiligheten som er laget, med gardiner fra Tannum, og møbler, de er jo så lekke at det er en lyst å se. Og så kommer de hit, helt grå i ansiktene av forferdelighet, de må jo være så slemme, og vi må jo være så snille. Så viser jeg at sånn hadde vi det for femti år siden og da var vi fattige. Sånn som de har det nå. Det hjelper kanskje litt. For jeg tror ikke vi er blitt snillere, jeg, jeg tror bare vi er blitt rikere.

Etterkrigstiden

Det ble opprettet en overlegestilling før krigen og Ole B Munch søkte og fikk stillingen etter krigen. Han kom her, først på besøk, sammen med sin kone i 1946. Han gikk en runde her og så blant annet på badet på gutteavdelingen, et bad til 80 mann, og kom tilbake. Dagny forteller at han sa: «Dette kan jeg ikke ta på meg» Han kone sa da «Kanskje dette nettopp skal bli din livsoppgave, Ole» Så ble det slik.

Solveig Tutvedt sier: «Jeg har ikke kjent ham, men han beskrives som en autoritær, mektig mann, ganske rett fram. Jeg tror han var helt riktig mann på riktig sted til riktig tid. Han brøytet seg inn i denne omsorgen. Her er flere bilder fra Ole B. Munchs tid. Noen av dem er ganske sjokkerende. Han slapp avisene inn på hjemmet, først en journalist fra Verdens Gang i 1946 som skrev en artikkel og tok grusomme bilder. Senere, i 1947, kom billedbladet «Aktuell», de tok over femti bilder og sendte alle til Stortingets sosialkomite. Det ble et enormt oppstyr og Claudia Olsen sa at «Dette var verre en konsentrasjonsleirene i Tyskland.»

Ole B Munch brukte uhemmet alle midler for å få penger til utstyr. I 1966 sendte han selv bud på bladet «Aktuell» og lot de ta bilde av ham i samtale med en naken kvinne i reimer. Dette ble selvfølgelig ikke vel mottatt og Ole B. Munch ble kalt inn på teppet til helsedirektør Karl Evang, men han fikk likevel penger.

Ole B. Munch gjennomførte sine reformer med hard hånd, og kunne nok oppfattes som en svært så sint mann. Personalet kunne han sette skrekk i, og han forlangte full innsats til pasientenes beste. Da atferdsteorien ble lansert prøvde han selv ut, i en alder av 70 år, en 20 minutters overkorreksjonsprosedyre med gymnastiske øvelser, for selv å se hva en ville utsette pasientene for. Han er vernepleierutdanningens far og etablerte i 1961 en toårig intern opplæring. Ole B. Munch var skeptisk til sykepleierne og ville ha bort både «syk» og «pleie» som begreper innen omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Han tilrettela en utdanning med fokus på sosialpedagogisk og læringspsykologisk tankegang. I «avisen» som ble laget til åpningen av

Husker noen våren 1990 og bildene fra Romania? Dette var Norge i 1947.

museet står det: «Mange fant ham nok både brysk og uberegnelig, men samtidig var han en folkelig sjarmerende, kritisk nytenkende og progressiv person. At vi i ettertid har utviklet det system han bygget opp, gjør ham ikke til en mindre nytenker og reformator. Hans reformer var en viktig forutsetning for de senere endringer.»

Som nevnt viser utstillingen en del bilder fra tiden etter Ole B. Munch og fram mot utviklingen av institusjonen. Disse bildene er i liten grad systematisert, og Solveig Tutvedt sier at hun på sikt ønsker å gjøre noe med dette. Samtidig er det begrenset plass i det lille huset, det vil derfor være umulig å vise hele Emma Hjorts historie samtidig.

Selv opplever jeg, i løpet av to, tre timer, å være på reise til en tid jeg hadde lite kunnskap om. Det var en spennende og ikke minst tankevekkende opplevelse. Jeg er glad for at noen har tatt på seg det enorme arbeidet det innebærer å samle en utstilling som dette. En utstilling som viser at vi til enhver tid har den omsorgen som vi velger å prioritere, men som på den annen side viser til fulle hvor mye enkeltmenneskets engasjement har å bety for utviklingen av gode tjenester.